

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК: 94:355.216(=131.1)(477.75) “15”

© Анатолій Кузь (Чернівці)

КОРСИКАНСЬКІ КОНДОТЬЄРИ НА СЛУЖБІ В КАФІ (50-ті роки XV ст.)

У статті автор досліджує умови та особливості найманої служби корсиканців у кримських колоніях Генуї у 50-х роках XV ст. Основна увага приділена “capitano di ventura”, що командували найманими підрозділами в Кафі. Докладно охарактеризовано діяльність кондотьєрів у генуезькій Газарії та проаналізовано їх взаємовідносини з кафінською адміністрацією.

Ключові слова: кондотьєри, солдати, корсиканці, фортифікація, вербувальний контракт, військовий контингент, генуезька Газарія, Кафа.

Кузь А.

Корсиканские кондотьеры на службе в Каффе (50-е годы XV в.)

В статье автор исследует условия и особенности наемной службы корсиканцев в крымских колониях Генуи в 50-х годах XV в. Основное внимание уделено “capitano di ventura”, которые командовали наемными подразделениями в Каффе. Подробно охарактеризовано деятельность кондотьеров в генуэзской Газарии и проанализированы их взаимоотношения с администрацией Каффы.

Ключевые слова: кондотьеры, солдаты, корсиканцы, фортификация, вербовочный контракт, военный контингент, генуэзская Газария, Каффа.

Kuz' A.

Corsican condottieri at the service of Caffa (50-ies. of the XV century)

The author investigates the conditions and characteristics of the Corsicans hired serve in the Crimean colonies of Genoa in 50s of the XV century. The focus is on “capitano di ventura”, who commanded divisions hired in Caffa. The activities of condottieri of the Genoese Gazaria and analyzed their relationship with the administration of Caffa is analyzed.

Keywords: condottieri, soldiers, Corsicans, fortification, recruiting contract, the military contingent, the Genoese Gazaria, Caffa

Номенклатура чинів і посад у збройних силах Кафи стабільно ототожнюється з ієрархією генуезьких начальників – консулів, капітанів, капралів тощо. Тож поява в ній кондотьєрів, здавалося б, була малоймовірною.

Втім, військова організація є дуже мінливим елементом суспільного устрою. Для володінь генуезької Газарії, яким внаслідок історичних і географічних обставин постійно загрозували ворожі напади, ця особливість завжди зберігала актуальність. Напрочуд вдало її сформулював французький історик М. Балар, вказуючи на те, що захист торгових факторій залежав від “руху справ і геополітичного середовища”, а “зовнішні ризики і внутрішні загрози включали в себе особливу політику захисту”¹.

Пропонована увазі читачів публікація присвячена маловідомому аспекту – присутності кондотьєрів у генуезьких колоніальних військах в Криму. Більшість сучасних дослідників відносить їх появу на території Італії до початку XIV ст.² Кондотьєрами (італ. “condottieri”, від “condotta” – контракт про найм на військову службу) називали капітанів найманих різноетнічних військових загонів, так званих “компаній”, що служили тим, хто більше заплатить. Італія – найбагатша і роздроблена країна Європи – була ідеальним місцем для використання честолюбних найманців. Більшість війн між італійськими синьйоріями не призводили до вирішальної перемоги однієї зі сторін. Географічна ізольованість італійського театру воєнних дій також була на руку для “capitano di ventura” (з італ. “капітанів удачі”), професійні послуги яких постійно знаходили відповідний попит. Тому система активного використання кондотьєрських “компаній” продовжувалася аж до початку XVI ст.³

Що ж стосується генуезької Газарії, яка проіснувала майже два століття, то поява на її території кондотьєрів була екстраординарною подією. Таке новаторство у системі вербування військ впровадив уперше Банк св. Георгія після переходу колоній в його власність. Протектори воліли укладати контракти з “capitano di ventura”, яким вони надавали гроші, продовольство і фрахт⁴. У лігурійських джерелах середини XV ст. збереглися писемні відомості про їх військову службу в Кафі. Ще у 1862 р., перебуваючи у відрядженні в Генуї, російський історик М. Мурзакевич в архіві Банку св. Георгія виявив актові документи, що стосувалися найму двох кондотьєрів корсиканського походження – Якопо ді Капуа і Джованні Піччініно⁵. Деяко пізніше італійський монах А. Вінья опублікував у своєму дипломатичному кодексі Тавро-Лігурійських колоній усі документальні свідчення, пов'язані з наймом та діяльністю цих “milites”, доповнивши їх обширними коментарями⁶.

Відомо, що острів Корсика ще з XII ст. увійшов у сферу інтересів генуезького купецтва. У XIV – XV ст. тут активно діяла генуезька маона на чолі з родами Джустініані та Ломелліно⁷. На острові довгий час тривали дрібні війни між прихильниками Арагону та Генуї. Внаслідок воєнних невдач у 1453 р. генуезький уряд вирішив запропонувати увесь острів Банкові св. Георгія – потужній фінансовій і торговій компанії, яка в другій половині XV ст. володіла і чорноморськими колоніями. Згодом новий

власник розпочав запеклу збройну боротьбу проти місцевих баронів за контроль над територіями і до 1462 р. повністю оволодів островом⁸. Ці війни, які тривали майже два десятиліття, породили чимало сміливих людей, що прославилися своїми звитягами у міжособних чварах. При цьому окремі з них у цей самий час побували на військовій службі і в кримських володіннях Банку св. Георгія.

Звістка про появу в липні 1454 р. у порту Кафи османського флоту наробила переполоху в адміністрації Генуї. У зв'язку з цим протектори Банку св. Георгія вирішили укріпити чорноморські колонії, виславши туди додаткові військові контингенти та запаси озброєння. З цією метою до початку весни 1455 р. вони повинні були відправити два великих кораблі на чолі з капітанами Мартіно Волтажіо і Джакомо Леоне, на борту яких були різні види зброї та військового спорядження, що призначалися для арсеналів комуни Кафи і факторії Самастро. Крім того, на цих же суднах передбачалося перевезти в колонії 500 стипендіаріїв під командуванням найманого конетабля Якопо ді Капуа та новопризначених консулів Томмазо Домокульто і Антоніо Леркарі. На цих двох навах відправився до Кафи й інший кондотьєр Джованні Піччініно зі своїм компаньйоном Джорджо де Скала і двома слугами⁹.

Необхідно зауважити, що умови контракту обох кондотьєрів кардинально відрізнялися. На цей важливий правовий нюанс звернув увагу в своїй праці ще А. Вінья. Так, конетабль Якопо ді Капуа згідно з умовами вербувального договору вирушив до Кафи у супроводі 80 своїх солдатів¹⁰. Натомість капітан Дж. Піччініно відправився в генуезьку Газарію без військового загону, маючи при собі тільки двох зброєносців. Пояснювалося це очевидно тим, що останній, за свідченнями документів, повинен був керувати проведенням воєнно-інженерних робіт у Кафі та Чембало. Однак у своїх листах кондотьєр неодноразово вказував на обіцянку протекторів Банку св. Георгія призначити його військовим начальником Кафи. Саме цей аргумент напевно дав привід кримському досліднику В. Мицу називати його “капітаном стипендіаріїв” або “найманців”¹¹, що є досить довільним трактуванням, оскільки ним Піччініно так і не став. За способом військової служби та умовами найму цього “capitano di ventura” скоріше за все можна зараховувати до категорії воїнів “lanze spezzate” (з італ. “зламаного списа”)¹². Як правило, до них належали поодинокі найманці, що з тих чи інших причин не входили до складу певного самостійного збройного загону – “compagnia di ventura” (з італ. “компанії удачі”), і які були змушені особисто вступати на військову службу.

З наявних актових документів відомо, що капітан Дж. Піччініно походив з корсиканського містечка Боніфачо. Проте він сам вважав себе чистим лігурійцем. Зазначимо відразу, що у капітана не було ніяких кровних зв'язків з відомою родиною кондотьєрів Піччініно з Перуджи¹³. Тому його прізвище, як і більшості сучасних йому капітанів найманців “компаній”¹⁴, було всього лише псевдонімом або прізвиськом. На це вказує те, що у списку виплат грошового жалування військовим фахівцям, які відправилися на кораблях у 1455 р., згадується справжнє ім'я кондотьєра Джованні Піччініно – Анджело Галетті¹⁵. Відомо, що слово “piccinino” з італійської мови перекладається як “маленький, крихітний”¹⁶. Можливо, саме через свій зріст капітан узяв таке прізвисько, хоча не виключено, що його перейменування стало результатом наслідування слави великого кондотьєра Нікколо Піччініно. В тодішній історії “великих компаній” на території Італії відомо декілька “capitano di ventura” з таким ім'ям: Джованні Піччініно (Кавальйо), Джованні Піччініно (да Прата), Джованні Джакомо Піччініно (ді Наполі) тощо¹⁷. Тому не варто відкидати того, що якийсь із них міг бути вже відомим нам кондотьєром Джованні Піччініно з Криму.

Кораблі з військами і озброєнням прибули в Кафу 23 квітня в день св. Георгія. За донесенням новоприбулих консулів, у генуезькій Газарії панувала справжня анархія. На суднах часто відбувалися заколоти, на березі укріплення, що належали республіці, захоплювалися приватними фізичними особами, в інших населених пунктах через нестачу хліба поширювався голод¹⁸.

З приїздом до Кафи капітан Дж. Піччініно відразу приступив до огляду фортифікаційних укріплень міста. У своєму листі до протекторів Банку св. Георгія від 8 червня 1455 р. він писав: “Повідомляю вам, синьйори, що прибувши до Кафи разом з консулом Даміано Леоне, я уважно оглянув стан [фортифікацій] в цьому місті, й одразу ж розпочав роботу по укріпленню тих частин, які найбільше цього потребували. Як ви почуєте від інших, про мої роботи схвально відгукуються не тільки латиняни, але і греки та вірмени”¹⁹. Кондотьєр також зазначив, що з якихось причин між ним та консулом виник конфлікт щодо укладених домовленостей. У листі Джованні скаржитья, що кафинські високопосадовці не бажають виконувати умов контракту, який він підписав з керівництвом Банку св. Георгія²⁰. Безумовно, мова йшла про те, що Піччініно за договором мав очолити окремий військовий контингент. Так, капітан писав, що йому не дали кораблі й загін солдатів (“ancora de douere armare una galea et una fusta... capo de la compagnia mandata”)²¹.

Через три місяці, 6 вересня, цей самий кондотьєр відправив іншого листа протекторам, де звітував

про стан виконання воєнно-інженерних робіт і просив нагородити його за надані послуги. “Ви змусили мене поїхати в цю країну і до цього часу не виконали обіцянки призначити мене капітаном загону солдатів [prouisionati] на захисті Кафи, – писав він, – яку я відремонтував і викопав рови в передмістях... Тому прошу вас дозволити відкрити дві таверни для продажу вина, звільнивши [мене] від мита, [a] як альтернативу, випрошую у вас джагатарію зерна або міністрерію Кафи”²².

Крім того, потрібно сказати, що Дж. Піччініно неодноразово звертався до кафинського консула з пропозицією захопити Мангуп – столицю князівства Феодоро²³. У кінці свого листа він зазначив: “І все ж я думаю, що потрібно приділяти більше уваги озброєнню моїх товаришів, які отримують гроші від вас ... якщо Бог дасть мені життя і сили, то місто більше не буде переживати і боятися турків чи татар, або інших ворогів. Декілька разів я подавав на розгляд консулу і масаріям Кафи план нападу на замок св. Теодора (Феодоро – *А. К.*) з невеликою групою людей, проте всі вони залишалися глухими до моїх пропозицій”²⁴. Дж. Піччініно вважав, що для захоплення столиці Феодоро достатньо було загону чисельністю в сотню солдатів і однієї галери (“*homini centum chi me accompagnan cun la galea*”)²⁵. З цими військовими силами капітан планував у нічний час здійснити швидкий марш з Чембала до ворожого замку. Проте така самовпевнена заява кондотьєра була з самого початку розцінена кафинським керівництвом як авантюра. Захопити з невеликим загonom добре укріплену Мангуп було просто неможливо. Відомо, що у 1475 р., османське військо, яке налічувало десятки тисяч воїнів і мало потужну вогнепальну артилерію, протягом майже трьох місяців не могло здобути штурмом феодоритську твердиню²⁶. Очевидно, вищі адміністратори Кафи це добре розуміли і перед більш реальною турецькою небезпечкою не хотіли загострювати своїх стосунків з керівництвом Феодоро. Так чи інакше, задум капітана Піччініно залишився тільки ілюзорним планом, викладеним на папері.

Щодо конетабля Якопо ді Капуа, то на відміну від Дж. Піччініно, він належав до корінних корсиканців. Його син Джульєльмо у цей самий час виконував обов’язки конетабля на Корсиці й командував загonom чисельністю у 50 осіб (*banniere*)²⁷. Прибувши до Кафи у 1455 р., Якопо отримав наказ консула відвоювати замок Багіаріум, що розташовувався на березі Азовського моря, у приватної особи. Під час відсутності власника твердині, Іларіо Маріні, замок захопив його управляючий (*praesidius*), начальник гарнізону Джованні Бозіо. Задля справедливості власник звернувся за допомогою до консула Кафи. Для відвоювання укріплення було споряджено дві галери з двома “компаніями” на борту, чисельністю у 200 найманців під керівництвом Якопо ді Капуа та Антоніо Джентіле де Корсіка (теж корсиканця – *А. К.*). Під час плавання на одному з кораблів спалахнув заколот. Солдати примусово висадили конетабля Якопо на берег, та захопивши корабель, відправилися в Трапезунд²⁸. Натомість капітану Антоніо Джентіле вдалося зберегти управління над своїми стипендіаріями і виконати поставлене консулом завдання. При цьому, самому Іларіо Маріні повернення своєї власності коштувало 16000 аспрів, які він вніс у масарію Кафи²⁹.

Варто відзначити, що між корсиканськими кондотьєрами та місцевою адміністрацією склалися не зовсім приязні стосунки. На сторінках офіційного листування ми бачимо безліч випадків словесної перепалки та непорозумінь між консулами і найманими капітанами. Сторінки писемних актових документів рясніють взаємними звинуваченнями у невиконанні інструкцій, обов’язків та умов контрактів. До цього всього додалися ще й певні розбіжності на релігійному ґрунті. Латинський єпископ Кафи, домініканець Якопо ді Кампора, наполягаючи на активній боротьбі з ерессю в колоніях, чинив утиски конфесійним правам греків і вірменів. Уже за правління консула Вівальдо єпископ писав багато скарг на адміністрацію і звинувачував її у продажності і некомпетентності. Крім того, Кампора не надто схвально відгукувався про діяльність “*capitano di ventura*”, що служили в Кафі³⁰. Він називав їх продажними людьми, які прагнули лише особистої наживи.

Так чи інакше, кондотьєри з Корсики до кінця не виправдали покладених на них сподівань і не зуміли докорінно покращити воєнну ситуацію в регіоні. Незначні за чисельністю військові загони, якими вони командували, не були здатні ефективно протидіяти османській загрозі. Упродовж 60 – 70-х рр. XV ст. становище кримських колоній Банку св. Георгія неухильно погіршувалося як в економічному, так і у військово-політичному плані. Внаслідок цього генуезька Газарія стала легкою здобиччю для османського війська, яке висадилося у Криму в 1475 р.

ДОДАТКИ³¹

Filza di Caffa, n. 35 (doc. C)

MCCCCLV die III februarij

(3 лютого 1455 р.)

Фрагмент контракту Якопо ді Капуа, капітана 80 солдатів, посланих захищати Кафу і обороняти колонії Чорного моря

...Primum sia obligato lo dicto jacobo ad ogni comandamento de lo magnifico officio ascendere cum tuto

lo supradicto numero de paghe LXXX in una de ledoe naue le quale se mandano in capha. et in quella o in altra a comandamento de lo dicto magnifico oflicio passare fin a la citate de capha. et deinde seruire cum tuta la soa compagnia meixi sexc. per li quali como se dira de soto se ghe de pagare soldo. bene fideliter et obedienter. come debe fare ogni fidel persona...

... Item de pagare a lo dicto jacobo auanti la sua partensa lo soldo de quattro meixi per la soa persona (sic) a la raxone de lire Lxii. soldi x. lo meixe de moneta de zenoa. et per la soa compagnia a raxone de lire viii soldi x per paga. lo quale soldo li dicti jacobo et la soa compagnia incomenseno percepire statim possia che cum lo adjutorio de dio serano in capha.

...По-перше, зобов'язуємо Якопо, командуючого, виконувати всі розпорядження великої офіції і ставити питання про заробітну плату [солдатам] числом 80, розміщеним на одній наві, якщо вони відправляються в Кафу, і в ролі довіреної особи виконувати інструкції офіції щодо обов'язкового прибуття у вищезгадану Кафу. А також що кампанія зобов'язується впродовж 6 місяців служити добре, вірно і слухняно, за обіцяну грошову виплату на кожну особу...

...Також виплатити гроші Якопо за чотири місяці у розмірі 62 ліри і 10 сольдо на його особу монетою Генуї і на його кампанію в розмірі 8 лір 10 сольдо, гроші, які обіцяні Якопо і його кампанії в разі прибуття з Божою поміччю в Кафу.

Filza di Caffa, n. 44 (doc. CXXXIII)

1455, 8 giugno

(8 червня 1455 р.)

Єпископ Кафи жаліється протекторам Банку св. Георгія на діяльність адміністрації міста і найманців, що звинувачували його у розпалюванні міжконфесійної ворожнечі. (Уривок)

...Ceterum venerunt primum ad nos nobiles et egregij dominus simon grillus et dominus marcus de casina. qui sua presentia hane patriam plurimum illararunt. Venerunt demum sui successores cum nauibus et amplioribus copijs quo prioribus gaudia accumularunt. Speramus res nostras ad meliora transire. Adsunt hic et quidam forensium conductores. silicet jacobus de capua. johannes piceninus et nicolaus de tridento qui hue usque se humiliter gerunt. non tamen fit erga eos ut ipsi sperabant. De his ipsi conscribent. Valeant dominationes vestre et optineant peroptata. Ex caffa die viii junij 1455.

...Спочатку, коли прибули благородні і достойні пани Симон Грілло і Маркус де Кассіна, по більшій частині країни похмурі [настрої] змінилася радістю і сподіваннями. Вони прийшли з військами і припасами на великих кораблях і їх зустріли радісно. Ми понадіялися, що наступлять кращі часи. Тут були присутні і деякі з найманців, міцний Якопо ді Капуа, Джованні Піччініно і Ніколо ді Тріденто (Тренто), які смиренно несуть службу і зараз, проте вони не виправдали сподівань, покладених на них. Записано тут мною. Хай буде панування ваше міцним у володіннях! У Кафі восьмого дня червня 1455 р.

Filza di Caffa, n. 69 (doc. CLXIII)

MCCCCLV die X octobris

(10 жовтня 1455 р.)

Протектори відповідають на скарги єпископа Кафи з приводу поганої служби капітанів Якопо ді Капуа і Джованні Піччініно.

...Quoad id quod scribitis aliquos ductores gentium nostrarum et aliquos nostro stipendio conductos quer... ipsis promissa non seruari. male loquuntur ...Jacobus autem de capua cujus filij ad nostra stipendia corsice suo amore conducti sunt et bene tractantur a nobis. si babuisset fidelem comitiuam vel socios sibi caros ut ... les babere solent. non preualuissent aduersus ipsum perfidie et versutie illorum qui dederunt occasionem scandalis et prae reputationis habite potentie eo misse. Johannes vero picininus hic tetigit pecuniam quam debebat dimittere cuidam pro eo agenti pro arra aliquorum sociorum. quos requirebat. conducendorum suo nomine. et nullus fuit qui aliquid pro eo egerit vel facere voluerit. sed oportuit nos exigere facere et luere arma sua. Ex quo quales ordines dedit. tales sequuti sunt effectus.

У зв'язку з тим, що ви пишете і скаржитеся на деяких з наших проводирів і найманців ... що вони не виконують своїх обіцянок, перестаньте сваритися. ... Якопо ді Капуа, дітям якого ми платимо жалування на Корсиці та з усією благородністю керуємо, не зумів забезпечити чесність і вірність своїх солдатів, які погано служили і пішли проти нього, погіршивши репутацію [Банку св. Георгія] і покривши його [ім'я] соромом і безчестям. Джованні, істинний Піччініно, який згадує про гроші і замислив ненадійні справи проти наших союзників, жаліється про умови найму... Інші справи залежать від нього й інших, які мовчать зараз, нібито, якщо вони мають про що скаржитися, то ми не можемо себе винити, оскільки [найманці і офіціали] служать занадто погано, щоб скаржитися на нашу Офіцію...

¹ Balard M. Les formes militaires de la colonisation geneoise (XIII –XVe siecle) // Castrum 3. Guerre, fortification et habitat dans le monde Meditteraneen au Moyen Age. – Madrid, 1988. – P. 68, 70.

- ² Гуковский М. А. Итальянское Возрождение / Под ред. А. Н. Немилова и А. С. Кантор-Гуковской. – Л.: Изд-во Ленинградского университета, 1990. – С. 165-166.
- ³ Gran dizionario teorico-militare contenente le definizioni di tutti I termini tecnici spettanti all'arte della Guerra. – Italia, 1847. – P. 248.
- ⁴ Balard M. Les formes militaires de la colonisation geneoise (XIII –XVe siecle)... – P. 77.
- ⁵ Мурзакевич Н. Донесение об осмотре Архива банка св. Георгия // Записки Одесского общества истории и древностей. – Одесса, 1863. – Т. 5. – С. 982.
- ⁶ Codice diplomatico delle colonie Tauro-Liguri durante la Signora dell'Ufficio di S. Giorgio (MCCCCLIII - MCCCCLXXV) / Ed. A. Vigna // Atti della societa Ligure di storia patria. – Genova, 1868. – Vol. VI. – Doc. III, C, CVIII, CXIV, CXXII, CXXIII, CL, CLIII, CLXIII, CCLIII, CCCLXVI.
- ⁷ Petti Balbi G. I maonesi e la maona di Corsica (1378-1407): un esempio di aggregazione economica e sociale // Mélanges de l'école Française de Rome, Moyen Âge. – 1981. – Vol. 93. – Num. 93-1. – P.147-170.
- ⁸ Franzini A. La Corse du XVe siècle. Politique et société. 1433-1483. – Ajaccio: Alain Piazzola, 2005. – P. 41, 536.
- ⁹ Codice diplomatico delle colonie Tauro-Liguri... – P. 166, doc. LVIII; Волков М. Четыри года города Кафы (1453, 1454, 1455, 1456) // Записки Одесского общества истории и древностей. – Одесса, 1872. – Т. 8. – С. 123-124.
- ¹⁰ Codice diplomatico delle colonie Tauro-Liguri... – P. 167.
- ¹¹ Мыц В.Л. Каффа и Феодоро в XV в. Контакты и конфликты. – Симферополь: Универсум, 2009. – С. 240, 355.
- ¹² Belsanti F. La Situazione Militare Italiana nel primo Quattrocento: una sintesi // Rassegna Storica online. – 2000. – №1. – Режим доступа: <http://www.medioevoitaliano.org/belsanti.situazione.pdf>. – P.7-8.
- ¹³ Poggio Bracciolini Gib. Batista La vita di Niccolò Piccinino perugino, gran comandane di armata: volgarizzato da Pompeo Pellini storico perugino. – Perugia, 1521; (перевидання) Venetia, 1572.
- ¹⁴ Італійські кондот'єри часто користувалися псевдонімами або прізвиськами. Для прикладу, Джон Хоквуд називався Джованні Акуто (з італ. “гострий”), Браччо да Монте – Андреа Фортебраччі (з італ. “сильна рука”), Муцио Аттендоло – Котиньйола да Сфорца (з італ. “сильний”), Анджело Лавелло – Тарталья (з італ. “крутий”), Еразмо да Нарні – Гаттамелата (з італ. “смугаста кішка”) тощо. Про це докладніше див.: Semerau A. Die condottieri. – Jena : E. Diederichs, 1909. – 409 p.
- ¹⁵ Codice diplomatico delle colonie Tauro-Liguri... – P. 167-168, doc. CXIV.
- ¹⁶ Зорько Г. Ф. Новый большой итальянско-русский словарь. – М.: Русский язык-Медиа. – 1231 с.
- ¹⁷ За матеріалами сайту “Condottieri di Ventura”. Режим доступу: <http://www.condottieridiventura.it/pagine/home.htm>
- ¹⁸ Волков М. Четыри года города Кафы (1453, 1454, 1455, 1456)... – С. 120-125.
- ¹⁹ Codice diplomatico delle colonie Tauro-Liguri... – P. 310, doc. CXXII.
- ²⁰ Данилова Э. В. Каффа в начале второй половины XV в. (по документам «Codice») // Феодальная Таврика. Материалы из истории и археологии Крыма. – К.: Наукова думка, 1974. – С. 204.
- ²¹ Codice diplomatico delle colonie Tauro-Liguri... – P. 310, doc. CXXII.
- ²² Ibidem. – P. 369-370, doc. CLIII.
- ²³ Vasiliev A. A. The Goths in the Crimea // Monographs of the Mediaeval Academy of America. – Cembriidge, Massachusetts, 1936. – P. 232; Герцен А. Г. Крепостной ансамбль Мангупа // Материалы по археологии, истории и этнографии Таврики. – Симферополь: Таврия, 1990. – Вып. 1. – С. 146-147; Малицкий Н. В. Заметки по эпиграфике Мангупа // Известия Государственной Академии истории материальной культуры. – Л., 1933. – Вып. 71. – С. 41; Мыц В. Л. Каффа и Феодоро в XV веке... – С. 355.
- ²⁴ Codice diplomatico delle colonie Tauro-Liguri... – P. 370, doc. CXXII.
- ²⁵ Ibidem. – P. 370.
- ²⁶ Герцен А. Г. Дорос – Феодоро (Мангуп): от ранневизантийской крепости к феодальному городу // Античная древность и средние века. – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2003. – Вып. 34. – С. 109.
- ²⁷ Franzini A. La Corse du XVe siècle. Politique et société... – P. 453, 458.
- ²⁸ Кримський дослідник В. Миц помилково вважає, що очолив заколот сам Якопо ді Капуа. Він пише, що після заколоту “команда найманців під керівництвом Джакопо ді Капуї відправилася в Трапезунд”, при цьому посилаючись на повідомлення М. Волкова та А. Чиперіса (Мыц В. Л. Частная итальянская сеньория XV в... – С. 517, прим. 28). – Проте останні про участь кондот'єра в організації заколоту мовчать. Так, М. Волков не уточняв, яка саме галера підняла заколот, а радянський історик А. Чиперіс навпаки вказував на те, що “деякі з компаньйонів Якобо ... підняли заколот та ... пограбували самого Якоба”(Волков М. Четыри года города Кафы (1453, 1454, 1455, 1456)... – С. 128; Чиперис А. М. Социально-экономическое положение и движение моряков, социев и стипендиариев... – С. 76).
- ²⁹ Волков М. Четыри года города Кафы (1453, 1454, 1455, 1456)... – С. 108; 128; Мыц В. Л. Частная итальянская сеньория XV в. в Северном Причерноморье (по материалам исследования замка Тасили 1459/60 – 1475 гг.) // Ethnic Contacts and Cultural Exchanges North and West of the Black Sea. – Iași: Trinitas, 2005. – P. 515-517; Чиперис А. М. Социально-экономическое положение и движение моряков, социев и стипендиариев в генуэзских колониях Крыма в XIV – XV вв. // Ученые записки Кабардинского государственного педагогического института. – 1956. – Вып. 9. – С. 76.
- ³⁰ Codice diplomatico delle colonie Tauro-Liguri... – P. 378, doc. CLXIII.
- ³¹ У додатках публікуються уривки з архівних документів Банку св. Георгия за виданням: Codice diplomatico delle colonie Tauro-Liguri durante la Signora dell'Ufficio di S. Giorgio (MCCCCLIII – MCCCCLXXV) / Ed. A. Vigna // Atti della societa Ligure di storia patria. – Genova, 1868. – Vol. VI. – Переклад текстів з середньовічної латини на українську зроблено вперше.